

## ČLANCI I RASPRAVE – ARTICLES AND DISCUSSIONS

Siniša Balajić  
DINAMIZMI DIJALOGA U DINAMICI RAZVOJA OSOBNOSTI  
*Dynamism of dialogue in the dynamic development of Personality*

UDK: 316.772.3+159.923.2

Stručni rad  
Professional paper  
Primljeno 12/2016.

135  
Služba Božja 2117.

### Sažetak

*Kao ni mnogi drugi životni vidovi, tako ni dijalog nije jedno-dimenzionalan. Naime, on je sastavljen od više dimenzija i dinamizama. Između mnoštva dinamizama ističe se nekoliko njih koji stvaraju temelj za dobru dijalošku dinamiku: odnos, slušanje sa svojim elementima i govor. Govoreći o odnosu, promišljamo o povezanosti dviju ili više različitih stvarnosti, kao što su odnosi među ljudima, afektivni odnosi itd. U tim se odnosima razvijaju i rastu dinamizmi i njihovi elementi kao što su slušanje, sluh, govor, pogled itd. Polazeći od dinamike sluha i slušanja, otkrivamo da oni nisu na svom početku usmjereni na zvuk. Na početku života ne rađa se svjesna percepcija zvuka. Na početku slušanja pojavljuje se čuvstvo koje je temeljni element slušanja. Stoga slušanje usmjerava najprije izvan horizonta zvuka i poziva da se očuti, percipira stvarnost preko lica koje je oglednik stavova, osjećaja, iskustava. Ta se iskustva mogu izreći u dinamici govora koji je dinamizam što oblikuje svijet emocija, iskustava, misli, ideja. Govor kroz riječi prenosi ono što nije samo slovo ili zvuk. Naime, riječ predstavlja, ne samu sebe, nego svijet duha, emocija itd., usmjerena je na izricanje i oblikovanje tog svijeta. Polazeći od pretpostavke da su ovih nekoliko dinamizama i njihovi elementi doista temelj dobre dijaloške dinamike, ovaj kratki članak ima u vidu skicirati ih nastojeći izvući na površinu elemente njihova utjecaja na razvoj*

*osobnosti. Vjerujemo da upravo ovi dinamizmi mogu izričito ukazati na važnost dobre dijaloške dinamike i na njezin odnos s činom razvoja osobnosti koja, otvorena dinamici dijaloga, biva otvoreni-ja za novost i rast.*

Ključne riječi: *dijalog, dinamizmi, odnos, slušanje, sluh, pogled, govor, osobnost, razvoj*

## UVOD

Postoji neizmjereno mnoštvo faktora, elemenata, vidova i dinamizama koje treba uzeti u obzir kada se radi o razvoju bilo koje osobe<sup>1</sup>. Svaki od njih, manje ili više, izravno ili neizravno utječe na promjene, često neprimjetne i neznatne, ali nakon određenog vremena dovoljno vidljive da možemo govoriti o psihičkom ili duhovnom stanju i zdravlju osobe, o njezinoj otvorenosti ili nepovjerljivosti pa čak i o njezinu karakteru. Sposobni smo prepoznati velik broj karakteristika osobe isprepletenih u različitim dimenzijama tako da na temelju njih donosimo i određene sudove. Na izvoru ovih karakteristika postoje mnogi, više ili manje, odlučujući dinamizmi<sup>2</sup>. U mnoštvu tih dinamizama neki se ističu kao sastavni i temeljni dio svakoga dobrog dijaloga: *odnos*, koji je kontekst u kojem se odvija dijalog, *slušanje sa svojim elementima*, koje je temelj ozbiljnog i oštroumnoga dijaloškog odnosa, i *govor*, koji riječima oslikava dijalošku dinamiku.

Budući da osoba, osobnost nisu do kraja podložni znanstveno-statističkoj analizi – metodi kojom se i danas želi suočavati s ovim dimenzijama – ova je metoda osuđena na pogrešku jer čovjek, sa svim onim što ga čine ljudskim bićem, nije svediv na puko “znanstveno seciranje”. Naime, “razumijevanje” osobe i njezin rast neizostavno se događaju kroz dijalog i kroz odnos koji nisu do kraja podložni znanstvenim analizama, ali su neizostav-

<sup>1</sup> U skiciranju ovog teksta poslužit ćemo se analitičko-opisnom metodom. Služeći se tom metodom, nastojat ćemo doprinijeti razumijevanju problematike razvoja osobnosti razjašnjavajući hipotetske odnose koji postoje između nekih varijabli – sluh, slušanje, pogled itd. Što se pak tiče znanstvenog područja, tekst, koji je zapravo popularnoznanstvenog karaktera, možemo i kao takvoga smjestiti u područje društvenih znanosti jer je izravno usmjeren na doprinos odgojnoj problematiki kojom se, na poseban način, bavi pedagogija i psihologija (odgojne znanosti), ali i filozofija.

<sup>2</sup> Usp. Richard MEILI, *Fattore*, u: Wilhelm ARNOLD, Hans J. EYSENCK, Richard MEILI (a cura), *Dizionario di Psicologia*, Cinisello Balsamo (MI), San Paolo, <sup>5</sup>1996., str. 405.

ni dijelovi tih istih analiza. Stoga se s ovom problematikom želim suočiti uzimajući kao sredstvo dijalošku metodu koja razvoj osobe promatra kroz odnos koji može biti i jest mjesto odgoja koje konkretno doprinosi rastu osobnosti kroz spoznaju o sebi i kroz otvaranje bogatstvu iskustva drugoga.

Osim toga vjerujem da dijaloška dinamika može naglasiti, i to na izričit način, važnost odnosa slušanja i riječi s *činom razvoja osobnosti*<sup>3</sup>. Govoreći još jasnije, slušanje i govor jesu jedni od temeljnih elemenata procesa koji vodi razvoju osobnosti. Radi se o elementima koji pripadaju, ne toliko osjetilima, koliko umu i srcu, a upravo um i srce jesu oni koji su podložni dubljoj promjeni i razvoju. Zato ni govor nije samo običan zvuk, nego zahvat u dubinu osobnosti. Slušanje nije jednostavna percepcija zvuka, nego ulazak u prostor osjećaja i misli. Stoga se ovi dinamizmi razvijaju idući od odnosa prema oštroumnom slušanju i dubini riječi. Kroz oštroumnost slušanja izbjegava se površnost i banalizacija osobnosti te se otvara put razvoju osobnosti što i jest cilj svakog odgoja. Doista, nedostatak oštroumnog slušanja i dubine riječi može utjecati na slabiji razvoj osobnosti.

Potrebno je naglasiti na početku da ovaj tekst nema sve potrebne karakteristike znanstvenog članka niti mu je to bila namjera, nego svojim pristupom i izričajem pripada znanstvenopopularnom radu kojemu je cilj popularizacija znanstvenog područja odgoja. Premda je u centru znanost u širem smislu riječi – jer je tekst potkrijepljen i citatima iz knjiga i članaka koji

<sup>3</sup> Kada govorimo o osobnosti u ovom tekstu, ne mislimo na posebne tipologije osobnosti i grupaciju karakteristika različitih tipologija, kojima se posebno bavi diferencijalna psihologija i psihologija osobnosti. U tekstu se ne bavimo analizom elemenata osobnosti, faktorima koji su odgovorni za razlike osobnosti. Osobnost shvaćamo kao sveukupnost unutrašnjih i vanjskih dinamizama (čimbenika) i dinamika koji djeluju na razvoj neke osobe (bio taj razvoj dobar ili loš). U tom smislu osobnost je kompleksan "organizam" čiji dobar razvoj doista počiva na dobrom odnosu među raznim dinamizmima. Stoga je razvoj osobnosti shvaćen, ne kao puki razvoj određenih dinamizama (čimbenika) osobnosti, nego i kao "organizam" koji veoma ovisi o dinamici odnosa između svih mogućih dinamizama osobnosti. Usp. Herbert FRANTA, *Personalità*, u J. M. Prelezzo, C. Nanni, G. Malizia (a cura), *Dizionario di Scienze dell'Educazione*, Leumann (TO), ElleDiCi, 1997., str. 819–822; Philip VERNON – Takehara TAKUMA, *Personalità*, u: W. Arnold, H. J. Eysenck, R. Meili, *Dizionario di Psicologia*, Cinisello Balsamo (MI), San Paolo, <sup>5</sup>1996., str. 842–845.

su znanstvenog karaktera – ovaj se članak nastoji suočiti s problematikom i na intuitivan način, u smislu da se procesi, svakidašnje životne situacije i iskustva, kao odnos, govor, emocije, dinamika, razvoj itd., razumiju i kao termini koji su zajednički svim ljudima, a ne samo znanstvenom području ili izričaju. Dakle, polazimo od toga da je moguće pristupiti nekoj problematici i analizirati je imajući u vidu ne samo znanstvenu terminologiju, pristup i načela znanstvene analize, nego služeći se i terminologijom koja je poznata i bliza mnogima koji nisu znanstvenici ili se ne bave odgojnim područjem.

### ODNOS

Između mnogih dinamizama osobnosti nazire se važnost jednoga, koji može biti odlučan za razvoj ili zastoj razvoja osobnosti. Radi se o odnosu koji je kontekst u kojem se odvija dijaloška dinamika.

U našem svakidašnjem jeziku, kada govorimo o odnosu, promišljamo susret između dviju ili više osoba, ideja, događaja, mišljenja, dimenzija. U svakom slučaju govorimo o povezanosti različitih stvarnosti. Stoga i govorimo o odnosu među ljudima, afektivnim odnosima, odnosima među događajima itd. Ono što gledamo ili čujemo, sve ono o čemu govorimo nužno dovodimo u nekakav odnos. Znati uvesti u odnos doista je iskonska potreba, ali i temeljna aktivnost našeg uma i srca. Odnos pomaže oživljavanju i stvaranju zajedničkih i osobnih misli, ideja, vrijednosti, ponašanja, djelovanja. A tako se razvijaju, rastu i dozrijevaju kultura, društvo, religioznost, duhovnost, emocije, osjećaji, jezik, um, srce, osoba. Odnos stoga nije svrha samom sebi niti je neozbiljna igra u kojoj se može banalizirati vlastita ili tuđa stvarnost. On je usmjeren na otvorenost, na mišljenje, na govor, na slušanje te, konačno, na preobrazbu i oblikovanje<sup>4</sup>.

Odnos je kontekst koji nam omogućuje i osposobljava nas istraživati, iskusiti i prepoznavati vlastiti unutrašnji i vanjski svijet u kojem se krećemo. U trenutku u kojem susretnemo lica naših roditelja, naše braće ili sestara, naših prijatelja, prepoznamo ih. Kada pred sobom opazimo objekte, prepoznamo njihovu vrijednost ili bezvrijednost. Kada čujemo oglašavanje

---

<sup>4</sup> Usp. Carlo NANNI, *Rapporto educativo* u *Dizionario di Scienze dell'Educazione*, str. 912–916.

neke životinje, znamo po iskustvu o kojoj se životinji radi. U istom trenutku, u kojemu raspravljamo o klimatskim promjenama, sposobni smo izvaditi iz džepa rubac i obrisati čelo svjesni vrućine koja nas udara. Kada pak u sebi susretnemo i osjetimo bol, strah, tjeskobu, zbunjenost, znamo tomu, barem donekle, dati ime, prepoznati emocije koje su vezane uz naše unutrašnje doživljaje. Čini se da su naše spoznajne sposobnosti neslućene i da imamo beskrajnu mogućnost prepoznavanja, spoznaje i znanja toliko da možemo zaključivati i donijeti konačan sud o vlastitim i tuđim karakteristikama. Taj je pak sud bolji, istinitiji ako se razvija u odnosu. Dublja spoznaja i istinitije stvaranje sudova o sebi i svijetu mogući su samo kroz izgradnju ozbiljnog odnosa.

Upoznati svijet, a još više upoznati sebe i drugoga, nije nimalo lagan zadatak. Naprotiv, taj se zadatak pokazuje teškim. Zašto? Jer spoznaju često vezemo uz pogled i sluh. Pogled i sluh vide samo lice svijeta. Oni ne prodiru dublje. Upravo zato što ćemo ljude, sebe, emocije, stvari, događaje imenovati i okarakterizirati često onakvima kakvima ih vidimo i čujemo, znamo se prevariti u vlastitoj spoznaji<sup>5</sup>.

Ako se želimo upoznati i upoznati svijet, druge, nužno je susresti se, ući u odnos. Bez odnosa nema upoznavanja. Možemo imati iskustva odnosa s drugim i preko znanja koje nam nudi ambijent u kojem se krećemo, društvo i svijet. No to nije dovoljno. Čak može biti i pogrešno, jer stvarni odnos uključuje prije svega dvije osobnosti koje stoje jedna nasuprot drugoj. Pa i odnos, u kojemu dvije osobe stoje jedna pred drugom, razgovaraju, gledaju se i slušaju, može biti varljiv kada je življen kroz iskustva nepovjerenja koje štiti od ulaska drugoga u vlastiti svijet. Većina osoba nastoji izraziti samo dio svoga kognitivnog i emotivnog svijeta zadržavajući u sebi i za sebe veći dio vlastitih iskustava. Razlog tomu jest nepovjerenje, strah, opasnost, sumnja u drugoga. Nije čudno, stoga, ako se svakodnevno susrećemo s nepovjerljivim, sumnjičavim, zatvorenim ljudima, koji ljubomor-

<sup>5</sup> Do razgovara s Fedrom, Sokrat potvrđuje: "Ja još nisam u stanju poznavati samoga sebe, kako piše na natpisu u Delfima; stoga mi se čini glupim, ne poznajući još ovo, istraživati stvari koje su mi strane." PLATON, *Fedro*, u: *Tutti gli scritti*, Milano, Rusconi, 1991., str. 539–583. Ovako kaže Delfsko proročanstvo: "Upozoravam te, bilo tko da jesi. O, ti koji želiš istraživati tajne prirode, ako u sebi samome ne uspiješ naći ono što tražiš, to nećeš moći naći ni vani. Ako ignoriraš ljepote svoje kuće, kako misliš naći ostale ljepote? U tebi se nalazi skriveno blago bogova. O, čovče, upoznaj samoga sebe i upoznat ćeš svemir i bogove."

no čuvaju svoj vlastiti unutrašnji svijet ostavljajući nam samo masku pred kojom se naša spoznaja vara. Dakle, ni odnos ne garantira dovoljnu jasnoću i upoznavanje. On je tek preduvjet. Bez njega nema upoznavanja. Nije previše različito ni kada govorimo o samospoznaji. Lako i ovdje naiđemo na isti problem jer se i samospoznaja odvija kroz kvalitetan i jasan odnos sa sobom. Stoga osnovno pitanje, koje nam garantira određeni početak dublje spoznaje, preobrazbe i razvoja jest, ne kako se rađa istinska spoznaja, nego kako se rađa stvarni i ozbiljni odnos.

Neizostavno je da je ova stvar vrlo kompleksna jer je dimenzija odnosa sastavni i temeljni element egzistencije. Ona je dio našeg ljudskog genoma. Kada nedostaje kvalitetan odnos, prije ili poslije, nastat će sukob koji ima izvor u zaboravu kvalitetnog odnosa i moj život može doći u sukob s drugim ili se jednostavno urušiti u sama sebe. Ova stvar mora biti jasna, tj. da ljudski odnos nije, recimo tako, neka velika vrlina, kao da bi odnos među ljudima bio nešto izvanredno i, kao posljedica toga, nešto što je neobvezno, nešto što samo dobri čine i za to dobivaju nagradu. Radi se o strukturalnom smislu ovog fenomena: ljudski odnos ima veze s našom prirodom. Odnos nije opcija – on je prirodan. Stoga, kada govorimo o odnosu, ne govorimo samo o nekakvom psihološkom ili sociološkom, formacijskom ili moralnom području, nego o području koje je prirodno ljudsko. Vjerujem da ovo na nas može djelovati oslobađajuće, u smislu da ne činimo ništa posebno i veličanstveno ako stvaramo odnose i ako ugošćujemo druge u svoj život i intimu, jer je otvorenost drugome parametar našeg rasta, ona je uvjet za normalan rast osobe i znak je i naše vjere, religioznosti, redovništva<sup>6</sup>.

Ako je odnos prirodan i po sebi teži dubljoj spoznaji radi bolje komunikacije, suživota, života, onda preduvjet dobrog i kvalitetnog odnosa jest otvorenost dubine, ne površine. To znači otvorenost uma, emocija, želja, namjera, motiva... Dok god su srce i um zatvoreni, nema otvorenog prostora u kojem se mogu dotaknuti to isto srce i um. Otvorenost se pak ne rađa bez povjerenja. Unutrašnji se svijet otvara samo ako se ne boji onoga komu se otvara. Povjerenje omogućuje da pogled prodre u dubinu osobnosti. U povjerljivoj otvorenosti može se bolje osluškivati, slušati

---

<sup>6</sup> Usp. Amedeo CENCINI, *Dalla relazione alla condivisione. Verso il futuro*, Bologna, EDB, 2001., str. 29-34.

i učiti govoriti. Tako se i sami odnos uči i razvija kroz oštrinu slušanja i govora.

Početak upoznavanja rađa se, dakle, odnosom koji je uvjet za dobro slušanje, osluškivanje, govor, razgovor i dijalog. I obratno. Izoštren sluh i dubina riječi omogućuju stvaran susret i ozbiljan odnos i, konačno, dijalog. Ne smije se zaboraviti da slušanje nije samo osluškivanje nepoznatog svijeta izvan nas. Ono je i samo-osluškivanje i govor sebi. Osluškivanje vlastitog unutrašnjeg svijeta raste i kroz osluškivanje drugoga kad mu je dopušten ulazak u naš životni prostor kroz odnos. Ulazak drugoga u naš prostor jest predaja sebe u ruke drugome toliko da nas pojavak i dodir tuđeg svijeta može duboko promijeniti. U tom smjeru ide početak govora i slušanja u povjerljivom odnosu. Dubok govor i oštro slušanje jesu srž odnosa i dijaloga.

Drama odnosa slušanja i riječi odigrava se već ulaskom u ovaj svijet. I prije konačnog doticaja s vanjskim svijetom, u majčinoj utrobi, ova su dva dinamizma u odnosu, isprepleću se i razvijaju. No isprepletanje nije oznaka njihova sukoba. Naprotiv. Sukob govora i slušanja nastat će samo onda kada oslabi oštrina sluha i nestane dubine riječi. Kada je sluh manje oštar, i slušanje prestaje biti oštroumno. Kada riječ izgubi svoju dubinu, ona postaje površna pa čak i nijema jer ne donosi ništa osim praznine. Takva riječ ne može uvesti u mišljenje, osjećaj, promjenu ili rast. Kada je pak sluh oštar i riječ snažna i duboka, onda zajednički otvaraju put ozbiljnijeg odnosa. A odnos se otvara kao kontekst razvoja govora i slušanja. Stoga sluh i riječ, ako žele biti oštroumni i duboki, pozvani su nadići svijet osjetila i ući u odnos koji uključuje razum i srce. Razum i srce jesu prostor govora i slušanja. Dinamika njihova odnosa s unutrašnjom i vanjskom stvarnošću može nas uvesti u dijalog koji dotiče srž. Dijaloško slušanje uvodi u bolju spoznaju, samospoznaju i razvoj.

#### SLUH I SLUŠANJE

Drugi dinamizam dijaloga jest slušanje. Ono ne uključuje samo osluškivanje riječi jer riječ nije sve. Ona čak i nije prvotna. Prije pojavka riječi postoji svijet na kojem se ona gradi, razvija i oblikuje. I ne radi se samo o gradnji, razvoju i oblikovanju osjetila. Premda su i oni dinamizmi, koji utječu na razvoj osobnosti, tek kada je riječ oblikovana u umu i srcu, onda se izriče u govoru.



Prije nego što se riječ i govor pojave već postoji unutrašnji svijet emocija, osjećaja, nagona, pokreta, doživljaja. Taj unutrašnji dinamični svijet jest prostor razvoja dimenzija koje prethode pojavku riječi i iz njih će se ona oblikovati. Tako se prije svake oblikovane riječi oblikuje unutrašnji svijet duha. Oblikovanje duha ima svoj početak u majčinoj utrobi, ali ono ne zastaje u rastu. Njegov je rast neprestan. Taj će svijet tek poslije rođenja i na svjetlu dana dobivati jasnije oblike i na vrhuncu svoga razvojnog puta bit će izrečen. Pojavljivat će se sve više u jeziku, kriti se i oblikovati u riječi. Zvuk će riječi donositi mogući sadržaj duha do uha, srca i uma.

Logično bi bilo povezati riječ i govor najprije s organom sluha jer se uho nameće kao prvi organ slušanja. Ono percipira zvukove pa stoga i riječi. Razvoj ovog organa i ostalih dijelova slušnog aparata biva dovršeno već oko četiri i pol mjeseca intrauterina života djeteta. Uronjeno u zvučni svijet majke, čiji je zadatak stvoriti djetetu sigurnost koja će ga zaštititi i od mogućih traumatičnih zvukova vanjskoga svijeta i ugoditi mu zvukovima koji mogu potaknuti njegov zdrav razvoj, ljudsko biće počinje slušati. Ako je istina da se organ sluha oblikuje prije ostalih organa, nije li onda moguće ustvrditi da je slušanje ontološka i najizvornija želja ljudskog bića!? Štoviše, Tomatis smatra da intrauterini akustični doživljaji imaju važnu ulogu i u nastanku i razvoju osobnosti<sup>7</sup>.

Prvotna iskustva rasta, kao i svaki određeni element individualnog razvoja koji nas upućuje na djetinjstvo ili na prednatalni razvoj i koji je utjecao na oblikovanje naših osobnosti, mogu nas upućivati na razvoj i tvoriti temelj za ono što će doći ili nastati poslije. No bilo bi neispravno ustvrditi da su ovi doživljaji jedini i odlučujući jer mnogi razvojni elementi dolaze poslije prvih iskustava i prvotno oblikovanih dimenzija. Mnogi elementi obogaćuju način sluha i slušanja neprestano, mnogi dinamizmi pomažu njegovu razvoju kroz djetinjstvo, adolescenciju, mladenačku ili odraslu dob. Oni ove prvotne elemente čine snažnijima

<sup>7</sup> Usp. Alfred A. TOMATIS, *L'orecchio e la vita. Tutto quello che dovrete sapere sull'udito per sopravvivere*, Milano, Baldini e Castoldi, 1999., str. 326. Ovo je u temelju *Tomatisove metode*: audio-psiho-fonološka metoda kojoj je cilj slušanje, ali ne shvaćeno kao jednostavno percipiranje zvukova, nego kao aktivan proces u kojemu se uho koristi na najbolji mogući način svim svojim mogućnostima. Stoga se Tomatisova misao razlikuje od nekih arhaičnih pogleda koje nalazimo u psihoanalizi S. Freuda ili u skinerovskom behaviorizmu, koji smatraju da prve godine života potpuno određuju osobnost pa, u tom smislu, i način slušanja.



ili slabijima. Ono što ulazi u neprestani razvoj u svim fazama života, unatoč bio-psiho-fizičkim određenostima, itekako ima udjela u razvoju osobnosti pa tako i u razvoju dinamizama sluha i slušanja. Elementi koje nalazimo u prednatalnom svijetu ili u prvim danima, tjednima, mjesecima, godinama razvoja ne determiniraju osobnost, ali je mogu usmjeriti oblikovanju određenih sklonosti, načina slušanja i govora, određenog oblika dijaliziranja s vanjskom ili unutrašnjom stvarnošću. Doživljaji, s kojima se netko susreće od prvih dana ulaska u ovaj svijet mogu usmjeriti razvoj, ali nemaju nužno deterministički karakter. Koliko se osoba bude više kretala u određenom okruženju i smjeru, to će je doista usmjeravati i oblikovati. Stoga određeni elementi, kao što su konstitutivni elementi osobnosti, mogu usmjeriti razvoj slušanja i govora prema površnosti, banalnosti, razvoj osobnosti prema zatvorenosti, sumnjičavosti, nepovjerenju, dakle prema ne-susretljivosti, do te mjere da se čini da je način slušanja nemoguće promijeniti i usmjeriti ga prema oštroumnosti. No oblik će se slušanja moći mijenjati ako se usmjeri na one unutrašnje snage i dinamike koje potiču i motiviraju osobu na promjenu, oslobađajući je od njezine stalne navezanosti na oblikovanu prošlost<sup>8</sup>. Stoga i sadašnjost kao i prošlost utječu na oblikovanje osobnih karakteristika, dakle i načina slušanja.

Prvi zvuk s kojim se dijete susreće jest otkucaj majčina srca. Percepcija ovog zvuka i susret s majkom, negdje u tami nesvjesnoga, imat će određeni utjecaj i na razvoj osobnosti djeteta. Dijete će osjećati ugodnost ili neugodnost otkucaja srca, s njim će se *buditi* i *usnuti*. Otkucaj će mu biti oslonac postojanja ili izazivati strah od gubitka vlastitog postojanja premda živi u svijetu u kojem još ne postoji samospoznaja ni svijest o sebi. Način majčina života nije stoga neosoban za dijete. Njezin je život osoban jer ostavlja trag, bitniji ili manje bitan, već u prednatinalnoj fazi razvoja. U odnosu se s njom rađa prvotni odnos preko reakcija, pokreta, emotivnog odgovora, konačno, preko čuvstva. Dijete još ne čuje niti sluša svojim uhom. Ono je usmjereno na dru-

<sup>8</sup> Usp. Erich FROMM, *L'arte di ascoltare*, Milano, Mondadori, 1994., str. 47. Fromm smatra da je psihoanaliza u velikoj mjeri – ne u teoriji, nego u praksi – postala jednostavna terapija uvjetovanja, koja ne upućuje na odgovornost osobe koja je podvrgnuta terapiji pa stoga ni na dublju osobnu promjenu. Stoga primjećuje, kada se osvrće na problem odnosa pacijenta i terapeuta, imajući u vidu dinamizam slušanja, da nije odlučan povijesno-genetički pristup, nego ono što on sam definira kao “radiografski” pristup.

gačiji način *slušanja*. Slušanje nije mišljeno. Ono biva obojeno čuvstvom. Dijete čuti. Na početku se ne pojavljuje svjesna percepcija zvuka ili misao. Na početku slušanja pojavljuje se čuvstvo. Stoga nas slušanje potiče da iziđemo izvan horizonta zvuka. Ono nas vodi preko fizičkog oblikovanja slušnog aparata prema čuvstvu. Vodi nas izvan pukoga osjetilnog iskustva koje se direktno odnosi na organ sluha. Slušanje upućuje na različita, ugodna ili manje ugodna životna iskustva koja će ostaviti traga na budućim odnosima, budućim susretima i budućem slušanju. Slušanje se usmjerava na emocije, osjeća je, unutrašnji svijet. Ipak, ono ne zastaje ni na samom čuvstvu. Slušanje uključuje i mišljenje. Ono je mišljeno. Naime, uz zvuk koji dijete, ne toliko fizički čuje, koliko čuti, odmah se vezuju prvotne reakcije djeteta. Ono osjeća podražaje, miče se u skladu s njima, odgovara. Ipak te dinamizme još svjesno ne razlikuje. Oni za njega još nemaju smisao, značenje. Samo ga potiču na reakciju. Reakcija nije mišljena. Ona je nemišljeni odgovor. Dijete čuti, osjeća i reagira na zvukove, ali još nesvjesno. Nesvjesno će morati postati svjesno, mišljeno kako bi se slušanje izoštrilo. Svijet uma uključuje druge dimenzije i elemente. Kada zvuk prelazi na misao, on biva razlikovan, mišljen i razumljen. Ako nije mišljen, on neće biti ni slušan. Dakle, u dinamizam slušanja, osim elemenata čuvstva ulaze i oni vezani uz mišljenje<sup>9</sup>.

Podsjetimo se još jednom da je slušni sustav razvijen veću u ranijoj prednatalnoj fazi, dok se sustavi vida i govora tek kasni-

<sup>9</sup> Već s Aristotelovom definicijom čovjeka – “*animal rationale*” – daje se naslutiti kako je u zapadnoj kulturi dana prednost razumu u odnosu na emocije. U našem zapadnom svijetu, s pojavom prosvjetiteljstva, ova je ideja čovjeka kao razumskog bića još više naglašena. Naime, zapadna je kultura snažno podupirala gledište po kojem su emocije nešto nestabilno, nerazumljivo, pa čak i destruktivno, gotovo neprijatelj čovjeka. Zbog toga su emocije i osjećaji dugo bili na margini psiholoških istraživanja. Kao što će naglasiti i Freud u svojoj knjizi “Civilizacija i njezina nezadovoljstva” društvo je moralo nametnuti svoja pravila kako bi zatamilo silinu valova neobuzdanih emocija koje se preslobodno valjaju u dubini ljudskog bića. Tek se od druge polovice XX. stoljeća u psihologiji dogodio zaokret u odnosu na istraživanje emotivnog svijeta. Nove teorije dokazuju i pokazuju da su emocije važan i neizostavan vid ljudske psihe i njegova cjelokupnoga razvojnog puta i života. Emocije, osjećaji često se smatraju kao izvor psihičkih poteškoća, ali i kao nešto što umnogome obogaćuje naš nutarnji svijet i život. To je razlog da su um i srce duboko vezani i jednako mogu biti odlučni za razvoj bilo koje osobe. O ovoj problematici može se čitati u: Joseph DeLOUX, *The emotional Brain. The Mysterious underpinnings of emotional life*, New York, Touchstone Ed., 1998.; Daniel GOLEMAN, *Emotional Intelligence. Why It Can Matter More Than IQ*, New York, Bantam Books (10<sup>th</sup> Anniversary ed.), 2006.

je razvijaju i potpuno oblikuju. Stoga slušanje prethodi i pogledu i riječi, jer prije gledanja i osluškivanja lica, prije govora tom istom licu, otvara se prostor slušanju, ne samo zvuka, nego pulsa, osjećaja, tjeskobe, radosti i to već od nemišljenog svijeta majčine utrobe. Međutim, potreba za slušanjem i za međusobnim odnosom ne završava svoj razvoj ovdje niti u ovoj fazi doživljavanja svoj vrhunac. Ono se otvara novim dimenzijama i elementima. Ono se otvara čutilu i mišljenju. Ovi elementi nisu statični. Oni su vrlo dinamični jer je njihov razvoj neprekinut duž cijeloga života bivajući pokrenut i prvim fizičko-čuvstvenim kontaktom s majkom. Razvijaju se u odnosu s drugima i u samoodnosu. Kada potreba za mišljenjem i čućenjem osobnosti slabi, slabi i odnos. Krhkiji odnos s drugima utječe i na krhkiji samoodnos, tj. utječe na snagu i jasnoću vlastite osobnosti. Moguće je da snaga osobnosti oslabi i unutrašnji svijet postane nejasniji. A tada i osoba može postati krhkija i udaljenija sama od sebe, zatvorenija toliko da smatra realnim samo ono što osluškuje, čuje i doživljava u sebi, umanjujući mogućnost doticaja s onim što je u bilo kakvom odnosu s vanjskim, s drugim ne osvrćući se ni na stalne promjene koje se događaju unutra. Zapravo osoba postaje *nerealna*, zatvorena i nepromjenjiva jer slušanje nije otvoreno misli i čutilu, a time je zatvorena za promjenu, rast, samoformaciju i u odnosu s drugim<sup>10</sup>.

Razjasnimo još ovu dinamiku imajući u vidu dva temeljna dinamizma koja izviru iz dva glagola: slušati i čuti. Ovi dinamizmi nisu isti jer se ne sluša sve ono što se čuje. Čuti je vezano uz organ sluha i uz zvukove, ono je prije svega fizičkog karaktera. Glagol čuti veže nas uz pasivan pristanak na zvuk koji nas dotiče. Zvuk probija naše uho, ali još nije mišljeno njegovo postojanje, pozadina, smisao koji nosi u sebi. Mnoštvo je zvukova koje gotovo i ne primijetimo kada stignu do našeg uha. Samo slušanje počinje razumijevati razliku tih zvukova koje mnogo puta ne percipiramo. Različitost zvukova, riječi i govora počinje se prepoznavati kada nas dotaknu iznutra, u srcu i umu. Prepoznamo ih kada ih osjećamo, razmišljamo o njima, upoznajemo njihov zvuk, otkrivamo smisao koji nose. Oštro i ozbiljno slušanje pozorno je na duh i razumijevanje stanja duha, usmjereno je na boju, snagu, grubost ili milozvučnost i ljepotu koje će zvuk riječi donijeti u sebi. Slušanje je ozbiljna aktivnost jer um i srce

<sup>10</sup> Usp. A. CENCINI, *Dalla relazione alla condivisione*, str. 35–46.

pozivaju na aktivno sudjelovanje s onim što se čuje. Kada se čuti pretvara u slušati, onda se aktivno uključuje cijela osobnost sa svojom sviješću, znanjima, mišljenjem, osjećajima. Stoga se ne stvara dublji odnos sa zvukom riječi, nego i sa svijetom koji je u pozadini riječi, tj. bojom, snagom, oštrinom, mukom, lakoćom ili blagošću riječi i onim tko upućuje riječ, s njegovim životom<sup>11</sup>. Slušanje je duboko vezano uz intelekt i, još prije, uz emocije i svijet čutila jer prije misli i intelektualnog domišljanja, postoji emocija, osjećaj, doživljaj. Tako naš sluh, koji se probija preko uha do uma i srca, postaje najosjetljiviji organ tog istoga srca i uma. Ipak, slušanje ne zastaje ni ovdje. Ono ne ostaje vezano samo uz mišljenje i čutilo. Ono se, u stvarnosti, odnosi i na djelovanje. Slušanje ima u vidu i djelovanje. Slušanje je djelotvoran čin jer utječe na promjenu i rast. Ono utječe na oblikovanje i preoblikovanje duha osobe. Slušanje djeluje na onoga tko je naučio govoriti i onoga tko sluša i čuti bilo riječi.

Dinamiku između čuti i *slušati* treba se stoga stavljati, ne samo na fizičku, nego i na emotivnu, intelektualnu, duhovnu razinu jer uho može čuti, ali mi ne moramo slušati. Razumijevanje smisla riječi može nam ostati daleko i strano. Još nam manje može biti poznat svijet čutila. Ako slušamo npr. o boli, slušanje se ne usmjerava isključivo na bol jer je bol kao takva za nas apstraktna. Slušanje, prije svega, biva usmjereno prema osobi jer pred nama stoji osoba koja osjeća bol, koju bol dodiruje u njezinoj srži. Tada je i bol stvarna, konkretna. S njom se možemo susresti. Stoga je važna kontekstualizacija izričaja boli. Jer rješenje boli ne može se svesti samo na običan tehnički problem. Iza svake boli postoji povijest jednoga života koju treba slušati i opisati. Jedino se tako možemo suočiti s razumijevanjem boli i, eventualno, dati oslonac bolesniku. Naravno da ovo ne znači nužno brisanje naših spoznaja, samospoznaja, znanja i sudova koje smo uspjeli steći, kako bismo točnije znali, nego samo da postoji neslućena mogućnost širenja spoznaje i samospoznaje kroz zreli način slušanja. Na to se oslanja razvoj osobnosti.

Svaki oblik slušanja potiče i od nas zahtijeva određenu dekodifikaciju onoga što se sluša. Usmjerenost na dekodificiranje onoga što donosi svijet zvukova potiče otvaranje vlastitoga duha onome što odzvanja u nama. To je put prema fenomenološkom slušanju. Ovakvo nas slušanje osposobljava za slušanje

<sup>11</sup> Usp. Ante VUČKOVIĆ, *Riječju probuđeni*, Zagreb, Teovizija, 2005., str. 101.

koje je otvoreno istraživanju svih mogućih svjetova koji se nalaze u osobi<sup>12</sup>. Otvorenost u slušanju jest početak ozbiljnog odnosa s drugima, odnosa koji postaje, ne samo znanje, nego osjećanje, suosjećanje i djelovanje. Ako tvrdimo da je slušanje vezano uz osjećaj, onda je ono doista usmjereno odgoju osjećaja, osjećanja i suosjećanja. Na toj se razini događa početak stvarnog susreta s drugim koji stoji preda mnom i izriče sebe. Taj sebe, ulazeći kroz otvorenost duha u naš unutrašnji svijet, postaje dio našega svijeta, dotiče nas, mijenja. S njim rastemo ili možda i padamo. Ali nikada prema njemu ne ostajemo indiferentni, bezosjećajni, bešćutni.

Premda riječ prenosi poruku, ipak zvuk, oštrina, postavka, boja glasa otkrivaju nešto što je mnogo važnije od same riječi. Oštroumno i duboko slušanje tuđeg glasa, kao glazbenog instrumenta, može uvesti u osluškivanje zvukova radosti, tuge, tjeskobe, sklada, mira<sup>13</sup>. Glas će tako postati govor skrivenog svijeta duha. Upravo usmjeravajući pozornost na zvuk, tonalitet, boju, melodiju... glasa, otkrivamo, malo-pomalo, tajne tog unutrašnjeg svijeta duha. Neovisno o verbalnim sadržajima duh se očituje u svim svojim pojavnostima: snazi ili slabosti, tjeskobi ili radosti, mirnoći ili nemiru, ljubavi ili mržnji. Onome tko je naučio ili uči slušati svijet duha ne ostaje nepoznat. On se otkriva u oštroumnosti sluha. I onaj tko zna slušati ne sluša samo riječ ili njezin sadržaj, nego tuđi um i srce. Slušanje je uvod u više od jednostavnoga osluškivanja zvuka riječi. Ono, kao što vidimo, ima u vidu puno dimenzija jer je satkano od mnogih elemenata. Jedan od važnijih elemenata, koji se veže uz slušanje, svakako je i pogled.

#### POGLED I SLUŠANJE

Unutrašnji se svijet može pokazati i doista se pokazuje na našem licu i tijelu. Svijet duha, psihe, ima svoj odjek na licu. Lice postaje oglednik percepcija, uvjerenja, stavova, osjećaja, iskustava. Ako je tako, onda se slušanje izoštrava kroz upoznavanje lica. Lice drugoga jest nastavak slušanja. Pogledu na lice i slušanju toga istog lica prethode riječi. Lice koje poznajemo i ono, koje nam je nepoznato, govori. Lice ne šuti. Lice se ne može sakriti u

<sup>12</sup> Usp. Marianella SCLAVI, *Arte di ascoltare e mondi possibili. Come si esce dalle cornici di cui siamo parte*, Milano, Mondadori, 2003., str. 23–31.

<sup>13</sup> Usp. Denis VASSE, *L'ombelico e la voce. Due bambini in analisi*, Milano, Emme Edizioni, 1976., str. 193.

šutnji. Ono neprestano govori: istinu, laž, tjeskobu, radost. Lice neprestano izriče skrivenost osobnosti. Preko lica moguće je prodrijeti do prepoznavanja unutrašnjeg svijeta duha.

Slušanje lica događa se u svakom susretu u kojem se lice otvara pred nama. Ipak, bilo bi pogrešno misliti da je to samo po sebi razumljivo. Lice se ne pokazuje uvijek jasnim. Premda se i naši prvi djetinji susreti s drugima događaju preko lica, a ne toliko preko riječi, lice nam nije uvijek jasno. Nije nimalo lako slušati lice. Zahtjevan je to zadatak jer određene detalje možemo jasnije prepoznati, neke pak manje jasno. Stoga učimo vezivati pogled uz osluškivanje unutrašnjih dinamika koje se isprepleću s govorom preko kojega se unutrašnji svijet duha, koji se ocrtava na licu, na njemu zna i izraziti. U odnosu na ovo, dodajmo da riječ upućenu na samim početcima našeg ulaska u ovaj svijet još ne razumijemo nedostatnim djetinjim znanjem. I nismo, kao djeca, još ni sposobni odgovoriti. Bolje *razumijemo* crte lica, osmijeh ili plač. I tako se događa i treba se dogoditi u svakom novom susretu. Istinski susret i slušanje uključuje raspoloživost ugošćivanja lica drugoga<sup>14</sup>. U tome se otvara i očituje izoštravanje slušanja.

Lice može govoriti mnogo, bez prestanka, uvijek nešto novo. Iza lica postoji čitav nepoznati svijet koji želimo upoznati. No lice ne otkriva sve. Kao što riječ uključuje različita značenja, tako i lice može izražavati mnoga značenja i skrivati istinu o sebi. Lice može sakriti istinu prekrivajući je licem. Nju treba očitavati skrivenu iza fizičkog izgleda. Zašto? Jer postoje različita lica, radosna, iskrena, svijetla, ona koja se zanimaju, zadovoljna, prodiruća, ali i tužna, izgubljena, nezainteresirana, hladna, tjeskobna, depresivna, razočarana. Budući da postoje tolika lica, teško se uvijek naći pred istinskim. Možda do takvog lica nećemo ni stići, ali ga je vrijedno otkrivati u njegovoj novosti. Tuđe i naše lice mogu biti prevara i mogu nam ponuditi samo ono što zapravo prijeći ulazak u tuđi prostor. Lice se može skrivati iza maski koje varaju. Ona više skriva osobnost i simulira stvarnost. Skriva jasnoću i istinu. Ondje gdje ne postoji jasnoća i istina, ne postoji ni ozbiljan odnos. Tu je sluh bez oštine i riječ bez dubine.

Postoje lica koja pomažu, ali i ona koja traže pomoć. Postoje lica koja odbijaju i koja ugošćuju drugoga, lica koja se otvaraju susretu i ona koja podižu zid pred svojim svijetom kako se ne bi prodrlo preko crta lica. Svaki izraz lica može biti tajna koja

<sup>14</sup> Usp. Emily DICKINSON, *Tutte le poesie*, Milano, Mondadori, 1997., str. 363.

pokazuje samo jednu crtu skrivajući sve ostalo. Tajnovitost lica često otkriva samo dio osobnosti. Tko gleda i čuti samo jedan dio lica (fizički), ne uspijeva prodrijeti do prepoznavanja i samoprepoznavanja. Osoba ostaje daleka u skrivenosti lica. Ne takva da bismo je mogli poznavati do kraja. Ta bi bilo nemoguće. Jer osoba i njezina osobnost nisu nešto što je statično, fosilizirano, vezano uz određeni trenutak u kojem su doživjeli svoj vrhunac razvoja. Naprotiv, osobnost i njezina lica nužno se mijenjaju jer su podložni, i kada to izričito i ne nastoje, različitim vanjskim i unutrašnjim fizičkim, psihičkim, duhovnim promjenama. No čuteći lice izraženo samo kroz maske, odnos ostaje fosiliziran, zatočen u vremenu. On ne unosi nikakvu promjenu u naš svijet, ali ni u svijet drugoga čije lice i ne možemo razotkriti i razlučiti. Takav odnos nema budućnosti. Dok god nema oštroumnosti pogleda, nema ni oštine slušanja ni promjene ili rasta.

Kako se događa razumijevanje? Slušajući i govoreći. Kako se događa slušanje i govorenje? Kroz odnos koji je kontekst što omogućuje ugošćavanje drugoga i ulazak u tuđi prostor, u spoznaju svijeta emocija, osjećaja i misli. Iskren odnos omogućuje ići preko crta lica, do uma i srca. Ponovno je neizostavan i nužan prostor za otvoren odnos. Ulazak u tuđi prostor nije moguć ako nema otvorenosti. Zatvorenost je znak nepovjerenja. Ona odbija drugoga. Ne ugošćuje ga. Tek povjerenje otvara prostor za drugoga. Ono omogućuje odnos. Bez njega nije moguće sresti se ozbiljnije s osobom, nego sve ostaje počivati na govoru i slušanju lica i tijela. Ipak, koliko god lice može biti negostoljubivo, ne možemo ne susretati tuđa lica. Ona su pred nama. I kada ih ne želimo. U umu i u srcu. Takva ne poznajemo dovoljno. Ali i takva lica ostavljaju trag. Međutim, tek kada se odlučimo ugostiti drugoga, otkrivamo iza osmjeha, suze, crvenila lica, njegov svijet. Taj svijet možda žudi za promjenom i uvodi nas u promjenu jer nas dotiče iznutra.

Ne samo lice, nego i čitavo tijelo otvara mogućnost prodora u razumijevanje ako znamo slušati. Slušanje tijela jedan je od načina razumijevanja. "Naša su tijela i tijelo drugoga živa tijela, življena tijela. Posebno su tijela-biografija, tijela-poruke, tijela koja govore, koja komuniciraju, koja posjeduju svoj jezik. Radi se, dakle, o tijelima koja se slušaju."<sup>15</sup> Tijelo pokazuje, onome tko

<sup>15</sup> Vittorio L. CASTELLAZZI, *Ascoltarsi, ascoltare. Le vie dell'incontro e del dialogo*, Roma, Magi, 2011., str. 107.



zna slušati, dinamiku unutrašnjeg svijeta. Utjecaji duše i psihe mogu pokazati svoje lice na tijelu.

Gledajući na ovaj način, stvara se most između organskog i življenog tijela izgrađenog na emotivnom iskustvu<sup>16</sup>. Doista, istina lica i tijela pokazuje se, prije svega, kao istina unutrašnjeg svijeta duha. Zato se i ulazak u spoznaju događa preko unutrašnjeg emotivnoga, osjećajnoga, duhovnog lica, od kojega uspijevamo doprijeti, ne zaustavljajući se na vanjskosti lica ili tijela. Jer duh osluškuje i govori istinu. Pogled srca i uma čuti istinu. Pogled, koji zahvaća u dubinu, otkriva istinu o sebi i drugomu. Već će i Spinoza reći da jednostavna spoznaja istine ne uključuje sama po sebi nikakvu promjenu. Tek kada je spoznaja praćena afektivnom spoznajom, ona nas može promijeniti. A lice i tijelo doista izriču temelj istine duha. I to počevši već od početka života. Lice, oči, glas, ruke, pokreti izražavaju unutrašnji svijet. Lice ne šuti, tijelo ne šuti; oni govore. Kada govore istinu, onda nas dotiču iznutra, ne samo izvana.

Tijelo i lice govore kada se pokušavamo sakriti iza njih, ne samo kad ih otkrivamo. Uzmimo za primjer našu oslabljenu volju ili snage suočiti se s određenim životnim problemima ili obavezama. Tada se tijelo izlaže pritisku. Nemamo snage suočiti se, odlučiti, odgovoriti pa se krijemo iza npr. jednostavne stvari kao što je fizička slabost. Krijemo se iza tijela, a tijelo govori o tom skrivanju, težini, strahu pred obvezom. Tijelo izražava istinu koju riječi i um nisu još razjasnili ili je ne žele dohvatiti. Tu je istinu moguće čitati kada se otvorimo ošttrini pogleda koji sluša. "Kada osoba negira određeni osjećaj, tijelo označava njegovu prisutnost; kada nesvjesno vara, njegovo tijelo nastoji kazati istinu. Tijelo izriče istinu jer se ne boji. Stoga govori svojim neverbalnim govorom sve ono što osoba nema sposobnost ili snagu iznijeti misleći na tuđu osudu. Tijelo *kaže svu istinu* o osobi jer je uvjereno da ga ne promatraju, uhode i sude."<sup>17</sup> Zato lakše uspijeva pretvarati unutrašnji svijet osobe u znakove. Upravo znakovi na tijelu i licu oslikavaju unutrašnji svijet.

Doista bi bilo pogrešno svesti pogled djeteta, ruku pruženu prijatelju, stidljiv osmeh ili pogled zaljubljenih na jednostavno anatomske ili fizičko iskustvo jer ni granice između tijela, lica i

<sup>16</sup> Usp. V. L. CASTELLAZZI, *Ascoltarsi, ascoltare*, str. 108. Vidi: Sigmund FREUD, *Alcune lezioni elementari di psicoanalisi*, u: *Opere*, vol. XI, str. 641.

<sup>17</sup> Ferdinando MONTUSCHI, *Silenzi e parole nelle relazioni*, Assisi, Citadella Editrice, 2009., str. 34.

duha nisu tako jasne niti čvrste. Ne postoji neka fizička stvarnost koja ne bi dodirnula duh i duh koji se ne bi oslikao na licu i tijelu. Postoji kontinuitet i jedinstvo između duha i tijela. "Mi smo 'u tijelu', ali i 'tijelo'."<sup>18</sup> Tijelo i lice jesu u svakom slučaju primatelji emocija, prijenosnici osobnih problema, neizrečenih želja, odbacivanja ili dvosmislenosti koje osoba ne razumije uvijek. Bez obzira na to, unutrašnjost se nudi na iščitavanje preko lica ili tijela jer se ona neprestano izriče na istom tom licu i tijelu. Tek kada je odčitana stvarnost, koju lice i tijelo prenose, moguće je dati bolji, istinitiji odgovor, stvoriti drugačije i nove odluke na temelju onoga što se čuti preko pogleda. Tako se tijelo i lice nude kao stvarni i nepresušni izvori govora, komunikacije, slušanja i samoslušanja pogotovo onda kada su drugi oblici komunikacije nedostatni.

Jasno je da tijelo i lice mogu uvesti i u pogrešne istine. Stoga pogled nije dovoljan. No pogled ostaje i jest temelj dobrog slušanja koje nije odvojeno od gledanja. Ne postoji intimno, duboko slušanje bez očiju, bez pogleda. Pogled ima vrlo važnu funkciju u interakciji i spoznaji osobe, u osluškivanju i prepoznavanja vlastitoga i tuđega lica i uvođenja u promjenu.

#### RIJEČ I GOVOR

Rekli smo da pogled nije dovoljan jer taj pogled mora prodirati u dubinu, preko crta lica i pokreta kojima se tijelo izlaže. I pogled treba neprestano doticati um i srce, treba biti mišljen, treba čutjeti. Onda lice i tijelo jasnije izriču istinu. Postoji još jedan dinamizam kojemu je upravo posebnost izricanje sebe, drugoga, svijeta, misli, osjećaja. To je govor. On je još jedan važan dijaloški dinamizam koji se pojavljuje na putu preobrazbe i razvoja.

U prvim trenucima postojanja riječ je još nijema. Ona tek ima progovoriti. Pred njom je dug put oblikovanja svijeta emocija, misli i ideja. Unutrašnji svijet – ne samo fizički – uvjetuje i oblikovanje riječi. Tek s oblikovanim unutrašnjim svijetom ona će izići iz tame nijemosti i progovoriti svijetu. Riječ će "ugledati svjetlo" izlaskom pred drugoga, ne pred sebe. No ujedno će govoriti o sebi jer ona uvodi našu osobnost u svijet. Ona se rađa iznutra i objavljuje svijetu sebe. Malo po malo, iznutra će se oblikova-

<sup>18</sup> F. MONTUSCHI, *Silenzi e parole nelle relazioni*, str. 33.

ti u sve snažniji izričaj, u sve oštriju misao, u sve jasniju ideju i otvorit će se potpuno svijetu pred kojim stoji. Riječ govorom i slušanjem drugoga dobiva jasnoću, kristalizira se, oblikuje i mijenja. Malo- pomalo riječ se budi, postaje oblikovanija, jasnija i sve jasnije kroz vještinu govora oblikuje i daje jasnoću našem unutrašnjem svijetu.

U trenutku kada riječ postaje snažnija, samouvjernija, bitnija, tada doista zna preuzeti prvenstvo pogledu, slušanju, osjećaju, željama, mislima. Tada se otkriva i prva opasnost za sami govor. Problem govora nastaje kada on postane mnogobrojna riječ i stigne do trenutka, u kojemu govoreći i slušajući riječi, više ne čutimo ništa. Riječ izgubi smisao kada se iza nje ne pojavljuje dubina, jasnoća, oštrina, nego praznina.

Dakle, smisao riječi jest njezino prenošenje nečega što nije sama riječ, slovo ili zvuk. Riječ ne predstavlja samu sebe i ne izriče samu sebe. Ona nije svrha samoj sebi. Kada postane svrha samoj sebi, onda otvara problem. Dolazi u sukob s drugim dijaloškim dinamizmima razvoja. Ona tada ne zahvaća dublje u svijet koji treba iznijeti vani iz dubine. Stoga i bitni problem govora ne očituje se jednostavnoj i prevelikoj bujici riječi, nego upravo u gubitku svijeta koji on treba prenijeti. Kada zvuk postane oštriji od smisla, svijeta, životne drame, onda govor gubi svoju snagu. I riječ olako prelazi iz svoje dubine u površnost ili banalnost. Površna je riječ izgubila svoju dubinu jer ostaje na površini. Dubina osobnosti daleka joj je. Ona više nije ni duboka niti oštroumna. Banalna riječ, naprotiv, i ne gubi uvijek svoju oštroumnost. Ono što je banalno, ne znači da je neintelegentno. Naprotiv, banalne riječi mogu biti pametne, ali i one gube stvarni sadržaj. Dubina se jednostavno gubi u banalnosti koja nije realna. Dovoljno je uzeti primjeri iz svakidašnjice. Banalnost naziremo u pripovijedanju o našem privatnom životu informirajući druge o tome što smo napravili, što bismo još trebali napraviti, jesmo li uspjeli u ovome ili onome, kako ekonomski stojimo, dobro ili loše, zapravo izmišljamo rješenja za stvarnost koja nemaju puno veze s vlastitom stvarnošću jer je osobna stvarnost daleko dublja i u dubini se skriva drama vlastite povijesti. Tako se cilja samo na racionaliziranje stvarnosti, ali se ne upućuje u razumijevanje stvarnoga osobnog stanja. Govor tada postaje neosoban. Zato banalizira vlastitu stvarnost pa se može dogoditi da i sama osobnost postane banalna. Kada se upuštamo u govor na ovakav način, kada riječi bujaju iz naših usta i nisu osobne, nego racionaliziraju

osobnu stvarnost, drugi neće osjećati da naše riječi govore njemu, da mu je naš svijet otvoren, nego da teoretiziramo ili čak da mu se obraćamo s visoka<sup>19</sup>. Riječ koju nismo osobno *osjetili* i nije osobna, gubi svoju vrijednost. Nestaje njezine dubine. Gubi se u površnosti i u sukobu s ostalim dinamizmima.

Riječ je u stanju izraziti, razjasniti, definirati. Premda je u stanju izraziti ono što želi razjasniti, riječ ipak ima ograničenja. U trenutcima u kojima je ograničena, prisiljena je na šutnju. Tada je slaba, nesposobna komunicirati vrijednosti i značenja koji pripadaju osobi. No to ne znači da govor riječi ne bi imao vrijednost, nego samo da on donosi *istinu* kada zahvati dublje, kada crpi iz unutrašnjosti duh kojega pokušava oslikati. Istina je ipak *drugačija* od riječi i nije ju uvijek moguće prevesti u riječi. Postoji evidentna distanca između izgovorenih riječi, riječi koje opisuju, definiraju, opravdavaju i osobnosti koja nije izgovorena u riječi. Riječi nemaju snagu do kraja dotaknuti srce onoga što opisuju. Tek kada riječ biva oslobođena svoje svemogućnosti, uči nas spoznati vlastite granice u odnosu prema drugome i svijetu vrednujući "*centralnost ljudske osobe* kao stvarnog protagonista, proizvođača i primatelja svakoga jezičnog oblika"<sup>20</sup>. Kroz govor i u njegovoj šutnji osluškuje se i čuti osobnost ako ona zna izreći ono što će pozvati drugoga da je oživi u sebi. Snaga i dubina riječi postiže se kada govor jednostavno ne opisuje, nego uvodi u odnos i samoodnos. Cilj govora, zato, nije stvar nadmetanja, samopotvrđivanja ili podređivanja drugoga. Kada je lišen toga, onda nas njegove riječi mogu uvesti u otkrivanje novoga što nismo prije znali ili otkrili. Zato je riječ neizmjerljivo važna u dinamici govora i slušanja i oblikovanja osobnosti.

Bilo bi doista problematično ako se unutrašnji svijet ne bi oblikovao u riječima. Nastala bi potpuna šutnja. Šutjeti i neprestano slušati u šutnji onoga tko govori riječima, licem ili tijelom bez ikakve osobne reakcije otvara put obezvrjeđivanju i samobezvrijednosti. Slušajući samo drugoga bez osobne jezične reakcije, potvrdili bismo sebe neizravno kao osobu s iskrivljenim mišljenjem, predrasudama pa čak i s uvjerenjem o nedostatku znanja i jasnoće o vlastitoj osobnosti i moći. "Jer slušanje ne znači samo

<sup>19</sup> Fromm će reći da ovakav način govora često svodi cjelokupni privatni život u našem vremenu na obično javno brbljanje što, po njemu, vodi k nehumanom ili anti-humanom razvoju. Slična razmišljanja nalazimo i u: Carl R. ROGERS, *Un modo di essere*, Firenze, Giunti, 2012. Orig. naslov *A Way of Being*.

<sup>20</sup> F. MONTUSCHI, *Silenzi e parole nelle relazioni*, str. 51.

registriranje pripovijedanja o događajima, svjesnost o mislima i osjećajima koji su izgovorene s većim ili manjim zanosom. Ove su riječi izgovorene i upućene nekoj osobi koja, upravo zato što je živo prisutna, pozvana je reagirati. Statična, hladna, neizrečena šutnja nije *ljudska* i ne može dugo trajati. Ne može se ostati nijem i šutjeti. Zašto? Jer je slušanje, prije svega, *dijeljenje*.<sup>21</sup> A to se dijeljenje ogleda u govoru i slušanju. Ono što je dijeljeno, primljeno i prihvaćeno postaje dio vlastitog unutrašnjeg svijeta koji ne može biti više isti jer je obogaćen djelom onoga što ga je dotaknulo. Ako je dotaknut, onda više ne šuti. Tako nas unutrašnji svijet, koji smo znali oživjeti i podijeliti njegovu dubinu u govoru i slušanju, mijenja i razvija. To se događa, ne u govoru u kojem bi bila važna riječ, nego u otvorenosti uma i srca u odnosu dviju stvarnosti jer se stvarni izvor komunikacije da naslutiti u prenošenju drugima unutrašnjih stanja vlastitoga ja, neizmjereno više nego u potrebi prenošenja informacija o svijetu<sup>22</sup>.

Sama riječ nije dovoljna za promjenu. Ona može donijeti i prazninu. Ona može ostati samo riječ prazna, banalna i površna. Zato je pozvana zgrabiti u dubinu. Duboka riječ u sebi nosi daleko više elemenata i dinamizama, od običnog zvuka ili slova. Kada riječ zagrabi u dubinu, donosi tu dubinu sa sobom. Tako i riječ postaje duboka jer je dubina uma i srca ispunja. Samo nas dubina riječi može dotaknuti iznutra jer duboka riječ može odzvanjati u našoj dubini. To se ne događa s površnim riječima. Površnost i banalnost ne uvode u dublju promjenu i rast, nego riječi, zahvaćene dubinom, i nas mogu duboko preobraziti.

#### GOVOR I SLUŠANJE U DIJALOGU

Od početka života razvijamo mnoga zajednička iskustva načinjena od emocija, pokreta, pogleda, fizičkog i duhovnog kontakta. U ovakvim se iskustvima krije tajna početka svakog odnosa koji se razvija tijekom života, mijenja se, produbljuje krećući od svoga prvog kontakta s majkom. Početni odnos ne nestaje. On je utkan u temelje svakog kasnijeg odnosa te se nastavlja razvijati kroz dijalog u kojem je moguće biti mijenjan i mijenjati se,

<sup>21</sup> F. MONTUSCHI, *Silenzi e parole nelle relazioni*, str. 45.

<sup>22</sup> Usp. Isabella POGGI (a cura), *La mente del cuore. Le emozioni nel lavoro, nella scuola, nella vita*, Roma, Armando Editore, 2008., str. 49–54.

rasti i ostvarivati se<sup>23</sup>. “Jedna od temeljnih karakteristika dijalogoškog slušanja nalazi se u njegovoj transformativnoj prirodi. Nakon sličnog iskustva, nitko ne ostaje isti kao prije. Dijaloško slušanje znači, štoviše, odriješiti čvorove okamenjene u vremenu.”<sup>24</sup> Ne izmjenjuju se, stoga, samo riječi, nego slušanje, zajedničko prihvaćanje, poštovanje, zajedničko iskustvo istine o sebi i o drugome<sup>25</sup>. “U biti, u dijalogu vrijedi više slušanje, nego riječ.”<sup>26</sup>

Svako je dijaloško slušanje kreativno jer uključuje osobnost onoga tko govori i onoga tko sluša. Takvo se slušanje ne svodi na nekoliko zajedničkih gledišnih točaka ili stavova. Radi se, prije svega, o dubokom unutrašnjem iskustvu sebe i drugoga jer se ulazi u kontakt, ne s nečim poznatim ili tuđim stavom, nego s osobnošću koja nam još nije poznata, koja je nova i može nas iznenaditi svojom novošću. U odnosu s drugim izmjenjuje se asimilacija osobnosti. Svatko otkriva i pronalazi sebe preko drugoga<sup>27</sup>. Svijet *logos* i *logoi* otvara se pred nama, zamrača se i opet se rasvjetljuje. Tako jezik, riječ, govor među osobama, koji su preneseni zvukom, mogu postati donositelj pravoga smisla. Riječ doista može postati kuća osobe<sup>28</sup>.

Mjesto ozbiljnog dijaloga ipak se ne događa u riječi. On se događa u svom prirodnom kontekstu, tj. u otvorenosti odnosa u kojem je riječ jezika prepoznata u našoj unutrašnjosti. Odnos se pak širi, uozbiljuje kroz naše slušanje, mišljenje, razumijevanje riječi i tuđe slušanje, domišljanje i prihvaćanje riječi. Riječ, dok god ne odzvoni jasno u nama i ne promjeni nas, nije slušana, nije čuvstvena. Ona je samo riječ. Dijaloško slušanje zahtijeva prisutnost nutarnjeg čutila i otvorenost na promjenu. U ovom nas smjeru upućuje Fromm kada govori o ulozi liječnika ili psihoanalitičara. On smatra da je jedan od bitnih sastavnih faktora, koji mogu pomoći osobi, stvarni ulazak i doticaj liječnika s njegovim svijetom. Uspjeti osjetiti ono što osjeća osoba jest jedna od bitnih pretpostavki psihoanalize. Tako ni za samog analizatora ne

<sup>23</sup> Usp. A. V. CASTELLAZZI, *Ascoltarsi, ascoltare*, str. 101.

<sup>24</sup> A. V. CASTELLAZZI, *Ascoltarsi, ascoltare*, str. 102.

<sup>25</sup> Usp. L. A. GALLO, *Dialogo*, u: *Dizionario di Scienze dell'Educazione*, str. 288–289.

<sup>26</sup> A. V. CASTELLAZZI, *Ascoltarsi, ascoltare*, str. 101.

<sup>27</sup> Usp. A. V. CASTELLAZZI, *Ascoltarsi, ascoltare*, str. 103.

<sup>28</sup> Usp. Martin BUBER, *Incontro. Frammenti autobiografici*, (a cura di David BIDUSSA) Roma, Città Nuova, 1994, 53–54; 74–75. Parafraziranje Heideggera: *Jezik je kuća bitka*. Martin HEIDEGGER, *Bit jezika*, u: *Kraj filozofije i zadaća mišljenja. Rasprave i članci*, Zagreb, Naprijed, 1996., str. 345–351.

postoji bolja samoanaliza od analize drugih jer analizirajući drugoga, pod pretpostavkom da se doista želi osjetiti ono što drugi osjeća, dotiče se iznutra ja onoga koji analizira. To nije pad u sentimentalizam, nego otvorenost rastu empatije jer se osjećaj odnosi prema nečemu stvarnom<sup>29</sup>. To je otvor u dijalog. Tko ne zna osjetiti što se događa u drugome, ne može ga ni razumjeti, ne može ga čuti, slušati, ne može mu ni govoriti jasno<sup>30</sup>. Zašto? Jednostavno jer se radi o drugome koji je osoba, a ne samo objekt promatranja i analize.

Zbog toga se dijalog razvija i produbljuje ovisno o međuodnosima u kojima se susreću osobe kroz govor i slušanje. Na ovaj način uspijevamo prepoznati i koji je stvarni duh riječi. Možemo to izreći i ovako. Ništa što je u drugome nije nam strano. Mi se možemo prepoznati u duhu, umu i srcu drugoga. Svaka stvar, koju pronalazimo u drugome, možemo pronaći i u sebi. Samo u mjeri u kojoj uspijevamo pronaći iskustva o kojima nam drugi, direktno ili indirektno, govori, koja oslikava riječima, u stanju smo razumjeti, prepoznati i spoznati to u sebi i, ujedno, vratiti mu svojim riječima taj duh. U tome je bit dijaloškog slušanja i govora. Tako govorimo i slušamo nešto što je zajedničko oboma. Vjerojatno je jedino i moguće poznavati drugoga samo u mjeri u kojoj smo imali ista ili barem slična iskustva.

Promatranje i analiza objekta mogući su u prirodnim znanostima koje mogu imati pred sobom određeni objekt, koji onda mogu secirati kao na stolu u laboratoriju, analizirati ga i istražiti do najsitnijih detalja. U odnosu – pa i kada mislimo na ovaj odnos pacijent/psihoanalitičar – nije dovoljno da osoba progovori i iznese na svjetlo dana sav svoj unutrašnji svijet jer ono što iznosi zapravo i ne postaje čin sve dok ga se ne uspije razumjeti i prihvatiti kao nešto što je stvarno i u nama. Osoba nije samo zbroj kompleksnih ili manje kompleksnih osjetila, impulsa, bio-psiho-duhovnih poticaja ili slično. Ona ima vlastitu povijest koja nadilazi zbroj svih dijelova. Ona je dionik drame života koja živi i koja ne može biti razumljena analizom prirodnih znanosti ili prepuštena čisto sentimentalističkom prihvaćanju. Osoba nosi u sebi vlastitu ljudsku dramu koja ima veze i s nama.

Vjerujem da je to iskustvo mnogih, tj. da onaj koji uči ili je naučio slušati, čuti svijet sakriven u pozadini riječi i pronalazi

<sup>29</sup> Usp. E. FROMM, *L'arte di ascoltare*, str. 5–30.

<sup>30</sup> Usp. E. FROMM, *Die Pathologie der Normalität*, str. 73–74.



osobu koja se pojavljuje u riječi te ujedno sluša i svoj unutrašnji svijet u kojemu tuđe riječi odzvanjaju. Slušanje drugoga postaje ujedno i otvaranje svom vlastitom biću i slušanju sebe. Stoga realno slušanje i govor nisu jednodimenzionalni. Oni se kreću u dvostrukom smjeru: slušanju i razumijevanju drugoga i otkrivanju sebe kroz slušanje i govor drugomu. Cilj ovoga slušanja-govora jest stvaranje zajedničkih prostora u kojima postoji stvarna volja susresti i prihvatiti drugoga na emocionalnoj, kognitivnoj i duhovnoj razini. Što su bolje slušane ove dimenzije, dijalog postaje bolji, življi, osobniji.

Ne treba misliti da su konfliktne situacije u dijalogu govora i slušanja isključene. One se javljaju kada nedostaje dubine i oštine, ali i kada točka gledišta nije potpuno prihvaćena. Nadvladati gledišne točke sukoba moguće je. Iz sukoba se izlazi ako se odbace apsolutističke napasti ne-odnosa i iziđe se iz *borbe* riječima. Onda se otvara prostor za prvi *kompromis* i zajednički nastavak puta u kojemu svatko može biti na putu preobrazbe<sup>31</sup>. To ne znači brisanje vlastitog ili tuđega pogleda na stvarnost. Radi se o prihvaćanju i razumijevanju drugačijeg pogleda. Dijalog ne isključuje drugačije. On ga, naprotiv, uključuje. U tom smislu, sposobnost percipiranja stvarnosti na subjektivan način i razumijevanje toga načina neizmjereno je važan za dijalog. Kako bi se izbjegla nejasnoća, vrijedno je objasniti značenje ovoga subjektivnog načina gledanja stvarnosti.

Naime, mi imamo sposobnost gledanja i doživljavanje stvarnosti. Imamo sposobnost upoznavati je i razumijevati. Međutim, tu istu stvarnost možemo gledati iz dvostruke perspektive. Prva je pragmatična, tj. *objektivna*. Prema svakovrsnoj stvarnosti možemo se odnositi kao prema nečemu što će nam poslužiti te se njome okoristiti. Isto tako i odnos s drugim možemo graditi na ovom načelu objektivnosti. U tom slučaju cijela osoba postaje podložna našem pokušaju svođenja na korist, bila ta korist materijalna, fizička, emotivna, duhovna<sup>32</sup>. Naprotiv, ako smo u odnosu slušanja i govora s drugim ne svodeći ga na puku korist, naš

<sup>31</sup> Kompromis je često shvaćen u negativnom smislu. Kompromis, lat. *compromittere*, znači *zajednički postaviti, donijeti, obećati* i odnosi se upravo na nastavak za koji se zajednički zalažemo.

<sup>32</sup> Usp. Erich FROMM, *Die Pathologie der Normalität. Zur Wissenschaft vom Menschen*, Weinheim-Basel, Beltz Verlag, 1991., str. 61–62. Fromm dodaje da danas na tržištu sve stvari postaju roba za prodaju, tj. imaju svoju tržišnu vrijednost. Stvar nije više samo za upotrebu, nego ima vrijednost upotrebe (tržišnu cijenu). Isto tako i čovjek može dobiti svoju tržišnu cijenu.

se pogled prema drugome mijenja. I ne samo pogled. I unutrašnji doživljaj postaje drugačiji. Bude se drugačiji osjećaji, (razumijevanje, ozbiljniji odnos, koji nije više samo *objektivan*. Tko je sposoban ovako percipirati stvarnost, taj će sigurno znati prepoznati u drugome, ne samo svoje duboke korijene, nego štoviše i svoju egzistenciju<sup>33</sup>.

Sposobnost shvaćanja stvarnosti na subjektivan način pokazuje se u različitim dimenzijama života: u prozi, poeziji, glazbi, znanosti, vjeri. Pisac, koji piše roman, u pisanju će upotrijebiti jezik kojim opisuje neku stvarnost potpuno drugačijom, nego li ona jest. No on je ne opisuje takvom zato što ne bi znao kakva je stvarnost, nego jer je gleda drugačije, drugačije je osjeća u sebi i crta je novim bojama, riječima, pokretima. Sveti će pisac opisati svoje duboko i snažno iskustvo susreta s Bogom toliko emotivno i slikama koje se čine potpuno nestvarnim, ne zato što ne poznaje stvarnost u kojoj živi. On je sada poznaje drugačijom. Susreo ju je, vidio je i doživio daleko dubljom i većom, nego što ju je prije ovoga susreta susretao i poznavao. Njegov jezik, izričaj te stvarnosti – stvarnosti koja zapravo i nije drugačija, nego je ista stvarnost – jest potpuno nov jer je izišao iz promijenjene osobe, iz osobe koja nije druga, nego jednostavno drugačija. Stvarnost ga je promijenila kada ju je osluškivao na nov način, kada ju je pogledao očima koje gledaju oštrije, kada ju je izgovorio riječima koje su dublje jer joj je dopustio da ga dotakne iznutra.

Mnogi ipak gube ili su izgubili ovu dvostruku percepciju stvarnosti. U stanju su gledati stvari samo *realno i objektivno*, ali nisu u stanju gledati i doživjeti svijet drugačije od njegove *korisnosti*. Tko nije u stanju vidjeti drugoga i drugo subjektivno, nije sposoban razvijati dinamizme slušanja i govora, nije sposoban za pogled koji čuti stvarno bilo života. Tko ne doživljava ili ne osjeća ništa, možda je prikladan za današnji svijet kojega zanima funkcioniraju li stvari na praktičnom, *objektivnom* planu. No to ne znači da je dobroga duhovnog zdravlja i da poznaje svijet u njegovoj dubini. Stvarnost mu jednostavno može prolaziti ispred očiju, ali joj nije posvećeno dovoljno pozornosti do mjere da bi mu ta ista stvarnost omogućila bolje i dublje upoznavanje i uputila ga u blizinu postojanja drugoga koji može obogatiti i vlastitu stvarnost<sup>34</sup>.

<sup>33</sup> Usp. E. FROMM, *L'arte di ascoltare*, str. 69.

<sup>34</sup> Usp. E. FROMM, *L'arte di ascoltare*, str. 67–70.

Ako je dijalog s tuđom ili drugačijom stvarnošću važan čimbenik osobne promjene i razvoja, onda svaki odnos može biti odlučan<sup>35</sup>. Stoga bi bez produbljenog govora i izoštrenog slušanja osoba, doista, ostala površna, nijema, sagorijevala bi u banalnosti i *objektivizmu*. Dijalog, upućen na duboku dinamičnu aktivnost, jest produbljen odnos u kojem se izmjenjuju iskustva i uzajamno poštovanje osoba.

Ipak, dijaloško slušanje i govor ne znače jednostavno dopustiti izmjenu riječi, rečenica najprije jednoj osobi pa drugoj. Radi se o dinamici koja u sebi nosi daleko više i nadilazi običnu konverzaciju jer su prisutni prostor i dimenzije u kojima se susreću osobe<sup>36</sup>. Stoga dijalog, koji ima u vidu slušanje i izričajnu potrebu, ne može zaboraviti važnost izmjene slušanja u šutnji i govoru. On teži međusobnoj izmjeni u kojoj se može tražiti i pronaći pravo značenje riječi. Takav dijalog postaje plodonosan jer pomaže pronaći, ne samo stvarna značenja, nego čak i stvarne probleme koji se skrivaju duboko u osobi. Pomaže su-govornicima preusmjeriti *pogled* na pronalazak vlastitog svijeta, vlastite *moći*, koju odbacuju svaki put kada spoznaju promjenu, a rast povjeravaju tuđim rješenjima ili promjeni životnih uvjeta, a ne sebi. Zato dijalog uključuje prihvaćanje osobe ali, u isto vrijeme, upućuje na pojavak vlastitih i tuđih pogrešaka. Ukazivanje i prihvaćanje pogrešaka, ispravnosti, osjećaja..., poziva duh na promjenu te zrelost dijaloga čini iznimno zahtjevnim.

<sup>35</sup> Ovo se nalazi u temelju teorije Harryja S. Sullivana. Za njega, na teoretskom planu, zdravom razvoju osobe doprinose upravo odnosi među osobama, koje smatra temeljnima, a ne libido ili seksualni instinkt kao kod Freuda. Dok je za Freuda najvažniji problem Edipov kompleks kod djeteta (seksualna privlačnost), za Sullivana to nije. Naprotiv, on to uopće i ne smatra problemom. Sullivan se pita što to, u međuosobnim, pogotovo onima unutar obitelji, može biti toliko loše da može postati stvarni problem ili čak i bolest, shizofrenija. Usp. Harry S. SULLIVAN, *The Interpersonal Theory of Psychiatry*, New York-London, W. W. Norton and Company, 1953. Harry S. SULLIVAN, *Schizophrenia as a Human Process*, 1962. Isto tako i Ronald Laing kao i neki drugi otkrivaju da shizofrena obitelj nije posebno loša obitelj koja bi maltretirala dijete, koliko u njoj vlada potpuna životna dosada. Ona je prazna i beživotna te u njoj ne postoje autentični međuosobni, susreti, pa stoga ni razgovor, slušanje ili dijalog zbog čega i dijete osjeća nedostatak dubljih osobnih odnosa, razgovora, dijaloga i u tom se smjeru može razvijati. Ronald D. LAING, *The Self and Others*, London, Tavistock Publication, 1961.; Ronald D. LAING and Aaron ESTERSON, *Sanity, Madness and the Family*, London, Penguin Books, 1964.; Ronald D. LAING, Herbert PHILLIPSON and Robert A. LEE, *Interpersonal Perception: A Theory and a Method of Research*, London, Tavistock, 1966.

<sup>36</sup> O problematici dijaloških odnosa može se čitati u M. BUBER, *Das dialogische Prinzip (Zwiesprache)*.

Govoreći drugome o sebi, govorimo i sebi. Jer riječi, koje oslikavaju stanje duha, govore o našim uvjerenjima, znanju, osjećajima, mislima... U govoru možemo prepoznati svoju oblikovanu unutrašnjost. To oblikovanje umnogome ovisi o *unutrašnjem dijalogu*, u kojem se izmjenjuju govor i slušanje, riječ i šutnja, radost i tuga, slabost i jakost. Kada je govor o samodijalogu, riječi ne moraju biti izgovorene. One se tvore u šutnji, u mislima, u osjećajima. Dijalog sa sobom stvara temelj za vanjski dijalog i ponašanja i onda kada riječi upućene sebi nisu izgovorene. Riječi upućene sebi ne odgovaraju uvijek riječima koje smo izgovorili. Zbog toga se nađemo na putu dvostruke istine: one koju *izgovaramo* i one koju *osjećamo*<sup>37</sup>. Unatoč tomu svaki oblik dijaloga nužno polazi iznutra. Iznosi dubinu uma i srca pred sebe i drugoga. Um i srce nisu i ne mogu biti statični. Oni su srž života koji se neprestano razvija. On se mijenja, oblikuje iz dana u dan i u sebi nosi mogućnost stalne preobrazbe osobnosti. Dijalog uvodi osobnost u svijet. Osobnost oblikuju i vlastita uvjerenja koja su sazrela u dijalogu sa sobom i koja se *osjećaju* kao istinita. "To uvjerenje-osjećaj stvara osovinu, i ujedno točku odnosa svake misli, svakog suda, svake odluke te biva sažeto u izrazu: 'Ja sam... Osoba koja misli na sebe samu, *osjeća* samu sebe te smatra da se poznaje kao nitko drugi: jer nitko drugi ne bijaše prisutan kada je ostala sama, nitko nije bio prisutan u njezinoj radosti i u njezinoj patnji, nitko nije uspio otkriti granice njezinih misli, fantazija, njezinih opravdanih i zabranjenih želja."<sup>38</sup> Kada netko želi otvoriti put govoru i slušanju, uvjerenje, sazrelo kroz unutrašnji dijalog, može postati prepreka samodijalogu i dijalogu jer uvjerenje zna stvoriti sliku o sebi koja je nepromjenjiva. Nijedna riječ ne može tada doprijeti do dubine srca i uma. Nitko ne može donijeti niti otkriti ništa novo. Nema dijaloga i nema promjene jer je znanje o sebi samo *osjećeno*. Stvorena je slika vlastite dubine na temelju *afektivne slike*, koja postaje privatna, dobro skrivena i čuvana. Stoga se ni tuđa riječ ne prihvaća, ne dotiče dubinu i ne otvara se mogućnost dijaloga. I moguće je da osoba u sebi nosi duboku patnju, koju je nemoguće promijeniti

<sup>37</sup> Usp. F. MONTUSCHI, *Silenzi e parole nelle relazioni*, str. 75–76. Taj unutrašnji dijalog odvija se između dviju dimenzija osobnosti koje Berne naziva *Stanja Ja*. Ova dva stanja izražavaju dvije potrebe: *misлити* i *osjetiti*. Kada ova dva stanja nisu kompatibilna, osoba upada u konfuzno stanje, sumnju, u bezizlazno stanje što donosi patnju, pasivnost, afektivnu i djelatnu paraliziranost.

<sup>38</sup> F. MONTUSCHI, *Silenzi e parole nelle relazioni*, str. 77.

jer je ničija riječ, odnos ili susret ne dotiču iznutra. Svijet osobe koji nije dotaknut iznutra teško se može preobražavati.

Kada je pak otvoren put dijalogu, onda on upućuje na otvaranje uma i srca. Time se otvara prostor putem da drugi može ući u bezgranična područja osobnosti zovući osobu na promišljanje sebe, na ponovno otkrivanje vlastitog života, mjesta, prostora i vremena u kojem se nalazi, a koje može biti novije i drugačije od prošloga. Slušanje postaje sržnije, a govor dublji. Sadašnji trenutak otvara se novosti koja potiče na preobrazbu.

## ZAKLJUČAK

161

Dijalog je sastavljen od mnogih dinamizama. Tko zna razvijati odnos, oštriti slušanje i pogled, produbljivati govor i riječ, utječe i na vlastitu razvojnu dinamiku otvarajući se novosti koja život čini otvorenijim i slobodnijim.

Preobrazba i razvoj u dinamici dijaloga događaju se na dvjema razinama. Prva se odnosi na vanjsku, površnu promjenu i na djelovanje; druga pak ima u vidu ono što je dublje, bit osobnosti. Prva je promjena brža, ali je i nestabilnija i nije dugotrajna. Druga je kompleksnija, zahtjevnija, ali je dublja i trajnija. Istinski dijalog ne zanemaruje vanjski svijet, ali nastoji zahvatiti sržnije, do najdubljih krajeva osobnosti koje žude za stalnošću, sigurnošću, ali i za novim znanjem i preobrazbom.

Ako je istinito da mnogi ljudi "pate" upravo u dimenziji odnosa, s druge je pak strane istinito da je ulazak u odnos sa sobom i s drugima temeljni element života bilo koje osobe. Bez odnosa i dijaloga ne živi se. Odnos, dijalog, govor, slušanje nisu nešto što ovisi samo o nečijoj dobroj volji, nego su temeljni dinamizmi svake osobe, ali i svakog vremena, svakog prostora i onda kada ih netko nastoji "izbrisati". O njima u mnogo čemu ovisi razvoj osobe, ali i zajednice i društva. Stoga dijalog ne shvaćamo samo kao znanstvenu, psihološko-pedagošku metodu ili kao sredstvo odgoja, nego kao sastavnicu ljudske prirode, kao dinamiku koja je dio ljudskog genoma. Dijalog nadilazi znanstvenu metodu i postaje temelj, ali i cilj zdravoga ljudskog života i njegova razvojnog puta.

## DYNAMISM OF DIALOGUE IN THE DYNAMIC DEVELOPMENT OF PERSONALITY

### *Summary*

Dialogue, like many aspects of life, is not presented as unilateral. In fact, it is composed of different dimensions and dynamisms. Among the multitude of dynamisms, it is noted that there are some that are considered constitutive of a good dynamic dialogue: relationships, listening with full attention and discourse. Talking about relationships, we consider the relationship between two or more different realities, such as relationships among people, affective relationships, etc. Starting from the dynamics of listening and listening, we discover that they are not initially focused on sound. At the beginning of life, no conscious perception of sound is born. At the beginning of the listening session, there is an awareness. Listening is the fundamental element of listening. Hence, listening first directs out of the horizons of sound and calls to look, perceives reality through a face that is an exponent of attitudes, feelings, experiences. These experiences can be pronounced in the dynamics of speech. Speech is a dynamism that shapes the world of emotions, experiences, thoughts, ideas. Talking through words transports what is not just a letter or a sound. Namely, the word represents not the self but the world of the spirit, the emotion, etc. It is directed at the expression and formulation of that world. Assuming that these dynamisms truly become the basis of a good dynamic dialogue, this short article proposes to delineate them by trying to bring out the elements of their impact on personality development. We believe that these dynamisms can explicitly indicate the importance of a good dynamic dialogue and its relationship with the development of the person, who, if open to dynamic dialogue, becomes even more open to innovation and growth.

Keywords: *dialogue; dynamisms; relationship; listening; hearing; view; speech; personality; development;*